

مرکز جهانی علوم اسلامی

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته فقه و معارف اسلامی

عنوان:

مناصر و مؤلفه‌های کلامی نهضت تاشورا

استاد راهنما:

حجة الاسلام والمسلمین دکتر سید محمد مهدی احمدی اصفهانی دام عزّه

استاد مشاور:

حجة الاسلام والمسلمین سعید ضیایی فر (زید عزّه)

دانش پژوه:

رمضانعلی شرفپور (احدی)

سال ۱۳۸۳

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی

شماره ثبت: ۴۹۱

تاریخ ثبت:

تقدیم به:

گل‌های سرسبد آفرینش، یعنی محمد و آل محمد، همان‌ها
که واسطه فیض حق بر کائنات‌اند به شکرانه نعمت وجودشان
رحمن را ستوده و چنین می‌خوانیم:

«اللهم! صلّ علی محمد و آل محمد و عجل فرجهم».

تقدیر و تشکر:

تشکر می‌شود از همه آنانی که بی‌ریا در خدمت فرهنگ و تفکر ناب اسلامی‌اند مخصوصاً از اساتید محترم جناب آقای احمدی اصفهانی، سعید ضیایی فر و... جعفری و سایر دست‌اندرکاران مخلص و بی‌ریا مرکز جهانی.

سلام الله علیکم

چکیده:

پژوهش حاضر براساس این سؤال اصلی طرح گردیده است که آیا عناصر و مؤلفه‌های مورد بحث در نهضت عاشورا از نگاه کلامی می‌توانند توجیه‌کننده ضرورت نهضت و مشروعیت و مفید بودن آن باشند یا نه؟

برای پاسخ به این پرسش اقدام به تبیین فرضیه‌هایی زیر نموده‌ام:

۱. به نظر می‌رسد مشکلات و انحرافات فراوانی بعد از پیامبر ص در روند خلافت و به تبع آن در جامعه اسلامی به وجود آمد که جداً مقتضی یک نهضت عظیم مردمی بود اما با نبود جرئت انجام آن برای دیگر مسلمانان امام به همراهی اصحاب خود آن مهم را به تنهای بر عهده می‌گیرند.

۲. قیام عاشورا با همان ترتیب و رویش که انجام شد مؤثرترین گزینه برای جلوگیری سقوط و انحراف بیشتر جامعه مسلمین بوده است.

۳. شهادت در راه آرمان‌های بلند در عین علم و آگاهی قبلی به آن نه مانع عقلی دارد و نه اشکال شرعی.

۴. عزاداری‌های حسینی زمینه‌ای‌اند برای تبلیغ بیشتر آرمان‌ها و اهداف قیام لذا به عنوان مرحله دیگر قیام بوده هم مورد تأکید ائمه ع واقع شده‌اند و هم در همه زمان‌ها ضرورت دارد.

برای رسیدن و اثبات این گمانه زنی‌ها مطالب در قالب چهار فصل ترتیب داده شده است.

در فصل اول تحت عنوان کلیات به بررسی بیان ضرورت پیشینه تحقیق و مبادی

تصوری موضوع پرداخته شده است.

و در فصل دوم این مطلب مد نظر بوده است که آیا قیام کربلا چه اهدافی را تعقیب می‌کرده و برای رسیدن به آنها چه استراتژی و رویش را به کار گرفته است؟ و سؤال مذکور با توجه به عنصر موقعیت‌شناسی و سیره عملی و کلامی امام در جریان نهضت جواب داده شده است.

و در فصل سوم آگاهی امام به شهادت اثبات گردیده و به شبهات مطرح در این مورد جواب گفته شده است.

و در فصل چهارم علل استمرار عزاداریهای حسینی و فلسفه و حکمت آن مورد توجه بوده و بالاخره به نتیجه‌گیری از کل رساله می‌رسیم.

فهرست مطالب

- تقدیم به: ..... □
- تقدیر و تشکر ..... □
- چکیده: ..... یک

فصل ۱: کلیاتی پیرامون تحقیق حاضر

- ۱/۱. جایگاه و اهمیت آن در بحث‌های کلامی: ۲
- ۱/۲. پیشینه تحقیق و جنبه نوآوری آن: ۲
- ۱/۳. سؤال اساسی تحقیق: ۳
- ۱/۴. روش تحقیق ۴
- ۱/۵. فرضیه‌های تحقیق: ۴
- ۱/۶. مفهوم‌شناسی (کلید واژه‌ها): ۵
- ۱/۶/۱. نهضت ۵
- ۱/۶/۲. انقلاب و مفاهیم مرتبط با آن: ۵
- ۱/۶/۳. کلام: ۸
- ۱/۶/۴. عنصر و مؤلفه: ۱۰
- ۱/۶/۵. واژه‌های کلیدی دیگر: ۱۰

فصل ۲: انگیزه‌ها و اهداف نهضت عاشورا

- ۲/۱. بررسی اهداف در پرتو عنصر موقعیت‌شناسی ۱۱
- ۲/۱/۱. بررسی اهداف در پرتو عنصر موقعیت‌شناسی: ۱۳
- ۲/۱/۲. دلایلی تأخیر قیام تا ابتدا حکومت یزید: ۱۳
- ۲/۱/۲/۱. سیاست بازی و کار آزمودگی: ۱۳

- ۱۵ ..... ۲/۱/۲/۲. تظاهر و ریا معاویه
- ۱۸ ..... ۲/۱/۲/۳. وضعیت خاص اجتماعی عصر معاویه:
- ۲۰ ..... ۲/۱/۲/۴. مفسده بیشتر در حکومت یزید
- ۲۲ ..... ۲/۱/۲. دلایل انتخاب کوفه برای رفتن:
- ۳۳ ..... ۲/۲. بررسی اهداف در پرتو پیام‌های کلامی و سیره رفتاری امام ۷
- ۳۳ ..... ۲/۲/۱. پیام‌های کلامی امام (ع)
- ۳۳ ..... ۲/۲/۱/۱. امر به معروف و نهی از منکر:
- ۳۵ ..... ۲/۲/۱/۲. انجام وظیفه و احساس مسئولیت:
- ۳۷ ..... ۲/۲/۱/۳. اصلاح و بازسازی امور اجتماعی و فرهنگی
- ۳۹ ..... ۲/۲/۱/۴. الگودهی و نمایاندن دو چهره حق و باطل
- ۴۱ ..... ۲/۲/۱/۵. پروراندن روح عزت‌طلبی و غیرت و ایستادگی
- ۴۲ ..... ۲/۲/۲. سیره رفتاری امام (ع)
- ۴۲ ..... ۲/۲/۲/۱. عدم بیعت:
- ۴۴ ..... ۲/۲/۲/۲. مواظبت و مراقبت در ضمن قیام
- ۴۵ ..... ۲/۲/۲/۳. اعتراض و دعوت علنی
- ۴۵ ..... ۲/۲/۲/۴. بیان واقعیت‌ها و نهراسیدن از عکس‌العمل منفی
- ۴۹ ..... ۲/۲/۲/۵. تصفیه نیروها، افراد و یاران
- ۴۹ ..... ۲/۲/۲/۶. جذب نیروهای مؤمن و با صلابت
- ۵۱ ..... ۲/۲/۲/۷. دقت بسیار در انجام وظیفه و حفاظت از حریم الهی

فصل ۳. علم غیب امام به شهادت و پاسخ به شبهات

- ۵۶ ..... ۳/۱. علم غیب به شهادت
- ۵۶ ..... ۳/۱/۱. معنی و مفهوم غیب
- ۵۷ ..... ۳/۱/۲. اقسام غیب
- ۵۸ ..... ۳/۱/۳. علم غیب
- ۵۹ ..... ۳/۱/۴. امکان علم غیب برای بشر

- ۵۹ ..... ۳/۱/۴/۱. قرآن و امکان علم غیب
- ۶۰ ..... ۳/۱/۴/۲. روایات و امکان علم غیب
- ۶۱ ..... ۳/۱/۴/۳. گفتار دانشمندان و امکان علم غیب
- ۶۲ ..... ۳/۱/۵. وقوع علم غیب برای بشر
- ۶۲ ..... ۳/۱/۵/۱. پیامبران و وقوع علم غیب
- ۶۲ ..... ۳/۱/۵/۱/۱. قرآن:
- ۶۴ ..... ۳/۱/۵/۱/۲. احادیث:
- ۶۵ ..... ۳/۱/۵/۲. ائمه: و وقوع علم غیب
- ۷۱ ..... ۳/۱/۶. امام حسین و آگاهی به شهادت
- ۷۲ ..... ۳/۱/۶/۱. پیامبر (ص) و خبر از شهادت امام حسین (ع):
- ۳/۱/۶/۱/۱. احادیثی که از طریق امام علی (ع) از پیامبر (ص) نقل شده است:
- ۷۲ ..... ۳/۱/۶/۱/۲. احادیثی که از طریق ابن عباس از پیامبر نقل شده است:
- ۷۳ ..... ۳/۱/۶/۱/۳. احادیثی که از طریق ام سلمه نقل شده است:
- ۷۴ ..... ۳/۱/۶/۱/۴. احادیثی که از طریق عایشه نقل شده است:
- ۷۶ ..... ۳/۱/۶/۱/۵. روایت منقوله از دیگر صحابه:
- ۷۸ ..... ۳/۱/۶/۲. حضرت علی (ع) و خبر از شهادت امام حسین (ع):
- ۸۳ ..... ۳/۱/۶/۳. امام حسین (ع) و اخبار از شهادت خود:
- ۹۰ ..... ۳/۲. شبهات و پاسخ آنها
- ۹۱ ..... ۳/۲/۱. شبهه جبر
- ۹۵ ..... ۳/۲/۱/۱. فرض اول جواب
- ۹۵ ..... ۳/۲/۱/۱/۱. بطلان براساس عقیده مستشکل:
- ۹۷ ..... ۴/۲/۱/۱/۲. عقیده جبر رأساً باطل است:
- ۱۰۱ ..... ۳/۲/۱/۲. فرض دوم جواب
- ۱۰۱ ..... ۳/۲/۲. شبهه مخالفت با آیات و اخبار اختصاصی

- ۱۰۲ ..... جواب: ۳/۲/۲/۱
- ۱۰۲ ..... اما تفصیل جواب: ۳/۲/۲/۲
- ۱۰۶ ..... شبهه القاء در تهلکه: ۳/۲/۳
- ۱۰۷ ..... جواب اول: ۳/۲/۳/۱
- ۱۱۰ ..... جواب دوم: ۳/۲/۳/۲

فصل ۴: فلسفه عزاداری بر امام حسین (ع)

- ۱۱۹ ..... انواع عزاداری و بزرگداشت ۴/۱
- ۱۲۳ ..... علل پایداری و گسترش آن: ۴/۲
- ۱۲۳ ..... شدت و عظمت فاجعه: ۴/۲/۱
- ۱۲۳ ..... عظمت در وجدانها: ۴/۲/۱/۱
- ۱۲۳ ..... عظمت آن در ملکوت: ۴/۲/۱/۲
- ۱۲۴ ..... عظمت آن در جهان طبیعت: ۴/۲/۱/۳
- ۱۲۵ ..... اهتمام و سفارش و تشویق: ۴/۲/۲
- ۱۲۶ ..... اهتمام به اقامه عزا: ۴/۲/۲/۱
- ۱۲۷ ..... سفارش به اقامه عزا: ۴/۲/۲/۲
- ۱۲۹ ..... تشویق با بر شمردن پاداشها: ۴/۲/۲/۳
- ۱۳۱ ..... فلسفه و حکمت عزاداری: ۴/۳
- ۱۳۲ ..... هدایت به نیکیها: ۴/۳/۱
- ۱۳۳ ..... رنگ معنوی دادن به جامعه: ۴/۳/۲
- ۱۳۳ ..... دعوت به سوی حق: ۴/۳/۳
- ۱۳۵ ..... خلاصه و نتیجه گیری: ۴/۳/۳
- ۱۳۷ ..... فهرست منابع: ۴/۳/۳

فصل ۱: کلیاتی پیرامون تحقیق حاضر

۱/۱. موضوع تحقیق و جایگاه و اهمیت آن در بحث‌های کلامی

۱/۲. پیشینه تحقیق و جنبه نوآوری آن

۱/۳. سؤال اساسی تحقیق

۱/۴. روش تحقیق

۱/۵. فرضیه‌های تحقیق

۱/۶. مفهوم‌شناسی تحقیق

موضوع تحقیق و جایگاه و اهمیت آن در بحث‌های کلامی

۱/۱. جایگاه و اهمیت آن در بحث‌های کلامی:

یکی از موضوعاتی که می‌بایست مورد توجه بیشتر قرار بگیرد مسأله «مؤلفه‌های نهضت عاشورا در ابحاث کلامی» است.

اهمیت این بحث از آن جهت بیشتر می‌باشد که عاشورا در فرهنگ شیعه یک عنصر بسیار مهم و از برجسته‌ترین شاخصه‌ها و نماد مذهب و مکتب تشیع است. یعنی نمود والاترین ارزش‌های است که توسط پیشوای راستین شیعه از مرتبه گفتار به منصفه رفتار و عمل تجلی و تبلور یافته است.

اثبات حقانیت آن مبین و مبلغ حقانیت کل تشیع می‌باشد. خصوصاً وقتی که دیده می‌شود بسیاری از دست‌های ناپاک سعی در تحریف و پوشانیدن واقعیت آن دارند که این وضعیت هرگز برای جامعه تشیع و فرهنگ ناب و عاشورایی آن خوشایند و مطلوب نخواهد بود.

۱/۲. پیشینه تحقیق و جنبه نوآوری آن:

در بررسی که نگارنده انجام داده تحقیق مستقلی را تحت عنوان مذکور نیافته است و اما عناوین فرعی بحث به صورت مستقل و یا ضمنی در کتب و مقالات زیادی مورد گفتگو واقع شده‌اند.

با این وجود تحقیق حاضر نوآوری‌های دارد که اهمیت و ارزش کار را توجیه می‌کند.

در این تحقیق عناصر مهمی که برای فهم بیشتر واقعیت بایست کنار هم مورد مطالعه قرار بگیرند با ترتیب منطقی در یک مجموعه آورده شده‌اند.

و نیز بحث در مورد هر یک از عناصر مذکور هم طوری است که ترتیب مطالب از ضعف به شدت و از بعید به قریب چینش و مرتب شده تا حقیقت مسأله اوقع در ذهن و انفذ در کانون باور و وجدان خواننده باشد.

و نیز در تحلیل هر یک از عناصر و اجزاء آن تا حد امکان حالت مقایسه و مقابله با دیگر عناصر از نظر دور نبوده و از مطالب حاشیه‌ای و گاه کم اهمیت پرهیز شده و مهمترین مطلب بیشترین توجه را به خود مصروف ساخته است.

۱/۳. سؤال اساسی تحقیق:

این تحقیق سؤال اصلی زیر را پاسخ می‌دهد:

«آیا عناصر و مؤلفه‌های مورد بحث در نهضت عاشورا، از نگاه کلامی می‌توانند

توجیه‌کننده تحقق نهضت و مشروعیت و مفید بودن آن باشند یا نه؟

و همچنین تحقیق حاضر سؤالات دیگری را نیز پاسخ می‌دهد:

۱. امام با نهضت خود چه اموری را که در بستر زمان سر بر آورده بودند مورد هدف

قرار داده و چه چیزهای را می‌خواست جایگزین آنها نمایند؟

۲. آیا نمی‌توان گفت که علم غیب امام به شهادت مانع بزرگی در فراروی اهمیت و

حتی مشروعیت آن می‌باشد؟

۳. بر فرض که همه عملکردهای امام منطقی و مشروع بوده باشد اما تشویق

پیشوایان به گرامیداشت آن خاطرات و عزاداری با همه مشکلاتی که دارد، چه

توجهی می‌تواند داشته باشد در حالی که قیام و شهادت در شرایط و موقعیت خاصی شکل گرفت و تمام شد؟

۱/۴. روش تحقیق

با توجه به اینکه انقلاب امام در برهه‌ای از زمان گذشته واقع شده و اطلاعاتی در مورد بسترهای نهضت و اهداف آن و سیره مبارک‌اش و نیز اوصاف و فضایل شخصی و شخصیتی‌اش همه در منابع مکتوب وجود دارند لذا ناچار تحقیق این مسأله کتابخانه‌ای بوده است.

که اطلاعات فیش برداری شده و پس از تنظیم ابتدایی آنها مورد تحلیل و دقت قرار گرفته‌اند.

و همین‌طور نظریات برخی از دانشمندان که در تحلیل‌های بحث از آنها الهام گرفته شده از آثار مکتوب شان آورده شده است.

۱/۵. فرضیه‌های تحقیق:

۱. به نظر می‌رسد قیام عاشورا با همان سبکی که انجام شد مؤثرترین گزینه و مفیدترین روش برای جلوگیری از سیر انحرافی جامعه اسلامی که به موازات انحرافات رو به تزاید خلافت قرار داشت بوده است.

۲. مشکلات و انحرافات که بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله در روند خلافت به وجود آمد و تحولات رو به سقوط جامعه همگی مقتضی یک نهضت عظیم الهی بودند. که با نبود چنین استواری در میان مسلمانان امام حسین علیه السلام به همراهی اصحاب و خانواده خود این

مهم را به تنهای به عهده می‌گیرند.

۳. کشته شدن در راه آرمان‌های بلند در حین علم و آگاهی به آن قبل از قیام نه مانع عقلی دارد و نه مانع شرعی زیرا که عقلاء قیام‌های را که براساس مصالح بسیار بزرگ انجام می‌گیرند نه تنها تقبیح نمی‌کنند بلکه تحسین و ستایش می‌نمایند. و شریعت نیز ضمن تأیید حکم عقل در هر جایی که منافع کوچکتر قربانی منافع بزرگتر شود را می‌ستاید.

۴. تبلیغ پیام‌های قیام مرحله‌ای از قیام است که گسترش آن به معنی گسترش اهداف و آرمان‌های نهضت در گستره زمین و متن زمان و نسل‌های آینده می‌باشد، و به همین جهت ائمه علیهم‌السلام به زنده ماندن، و احیاء آن خاطرات تأکید فراوان داشتند.

۱/۶. مفهوم‌شناسی (کلید واژه‌ها)

۱/۶/۱. نهضت

نهضت، قیام، جنبش، حرکت، حماسه، عرفاً الفاظ متقارب المعنی بوده و مراد از همه آنها در اینجا انقلاب و یا حرکت انقلابی است که به وسیله امام حسین علیه‌السلام و یارانش انجام شد.

بنابراین بهتر است در مورد خود کلمه انقلاب که نقطه مرکزی این تعابیر محسوب می‌شود مفهوم‌شناسی صورت بگیرد.

۱/۶/۲. انقلاب و مفاهم مرتبط با آن:

۱/۶/۲/۱. معنای لغوی:

انقلاب در لغت معادل با معانی زیر معنی شده است حالی به حالی شدن، دگرگون شدن، برگشتن، تغییر و تحوّل، تغییر کامل و مشخص در چیزی و...

۱/۶/۲/۲. معنای اصطلاحی:

در اصطلاح انقلاب را در مقایسه با سه کلمه اصلاح و شورش و کودتا تعریف کرده‌اند. بنابراین قبل از تعریف لازم است مختصری در مورد رابطه انقلاب با آنها توضیح داده شود.

در این باره گفته می‌شود که پس از آنکه جامعه حالت تعادل خودش را از دست داد و مردم از تحقق انتظارات شان توسط گروه حاکم ناامید شدند یکی از حالت‌های زیر ممکن است به وجود آید.

الف) شورش: یعنی بروز امواج نارضایتی در میان قشر و یا اقشار جامعه علیه نظام حاکم و هدف آن نفس تغییر است بدون اینکه امر جایگزین مورد توجه باشد. مثلاً صرفاً خواستار تغییر دولت و یا برخی از وزراء یا مسئولین‌اند و با نفس تغییر خود را پیروز می‌دانند و در این فکر نیستند که چه کسی رفته و چه کسی آمده و چه بسا نهاد و یا شخص دوم بدتر از قبلی باشند.

ب) کودتا: کودتا در شرایط غیر بحرانی هم ممکن است اتفاق بیفتد و تعریف آن چنین است «واژه فرانسوی که منظور از آن ساقط کردن غیر قانونی حکومت با زور و قدرت نظامی به وسیله افرادی که قسمتی از حکومت را در اختیار دارند»^(۱) فرق کودتا با انقلاب این است که کودتا از بالا و به واسطه برخی از اعضای حکومت علیه حاکم صورت می‌گیرد ولی انقلاب توسط مردم انجام می‌شود. هدف کودتا صرفاً به دست گرفتن قدرت می‌باشد در حالی که هدف انقلاب دگرگونی بنیادی و همه جانبه در جامعه است.^(۲)

۱. رک: انقلاب و ریشه‌ها، حبیب الله ظاهری، سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ چهارم، پاییز ۱۳۷۴، ص ۱۷.

۲. رک: زمینه‌های انقلاب اسلامی، نجف لک زایی، ص ۲۳.

ج) اصلاح: اصلاح وقتی به کار برده می‌شود که گروه اقلیت حاکم با توجه به بحران در جامعه در صدد حل آن برآمده و اقدام به برخی تغییرات نماید به عبارت دیگر اصلاح یعنی «اقدام برای تغییر و تعویض برخی از جنبه‌های حیات اقتصادی و اجتماعی و سیاسی بدون دگرگون کردن اساس جامعه»^(۱).

د) انقلاب: انقلاب از دیدگاه‌های مختلفی فلسفی و سیاسی و اجتماعی تعریف شده که مناسب‌ترین تعریف آن در اینجا همان است که جامعه‌شناسان ارائه داده‌اند «از دیدگاه جامعه‌شناسی انقلاب به معنی یک تغییر ریشه‌ای و بنیانی در جامعه و ساخت‌های اجتماعی به ویژه زمانی که به صورت ناگهانی و با خشونت باشد بیان شده است»^(۲) و تعریف کامل‌تر از آن این است که «انقلاب یک حرکت مردمی در جهت تغییر سریع و بنیانی در ارزش‌ها و باورها مسلط (نهادهای سیاسی، ساختارهای اجتماعی، رهبری، روش‌ها و فعالیت‌های حکومتی) همراه با خشونت داخلی می‌باشد»^(۳).

بنابراین تعریف انقلاب شامل عوامل و ویژگی‌های زیر می‌باشد:

۱. مردمی است.
  ۲. سریع و ناگهانی است.
  ۳. با خشونت همراه است.
  ۴. ارزش‌های مسلط در جامعه را تغییر می‌دهد.
  ۵. سیستم سیاسی حاکم را تغییر می‌دهد.
- ۱/۶/۲/۳. فرق بین انقلاب و ارتجاع
- در جامعه‌شناسی انقلاب دارای سه عنصر اساسی است:

۱. فرهنگ علوم سیاسی. آقای عنی بخشی. ص ۳۳۸.

۲. تحلیلی بر انقلاب اسلامی. دکتر منوچهر محمدی. ص ۲۹.

۳. همان.

۱. عمل ارادی در آن دخیل است.
۲. عامل تقدس و تعالی در آن نهفته است به دین صورت که هر دگرگونی را که جنبه سقوط و نقص داشته باشد انقلاب نمی‌گویند.
۳. عنصر نفی و انکار در آن دخالت دارد. بدین ترتیب انقلاب در مفهوم اجتماعی آن عبارت از وضعی را با اراده خود خراب کردن برای رسیدن به وضع بهتر است^(۱).
و روی همین واقعیت است که گفته می‌شود: اگر جامعه و مردم که خواستار ارزش‌های انسانی - اسلامی است بر کسانی که خواستار ارزش‌های حیوانی هستند قیام کنند این حرکت انقلاب نامیده می‌شود و اگر برعکس باشد ارتجاع نامیده می‌شود^(۲).
بنابراین نهضت حضرت اباعبدالله علیه السلام از مصادیق انقلاب است زیرا که نهضت مذکور نه از ناحیه هیئت حاکم بلکه به نمایندگی توده مسلمانان زیر دست و ستم‌دیده به هدف تغییر و دگرگونی اساسی در همه ابعاد اجتماع و در راستای پیشرفت و تکامل بشری انجام گرفته است.

۱/۶/۳. کلام:

کلام در لغت به معنی قول، سخن، عبارت و یا جمله‌ای که از مسند و مسند الیه ترکیب شود و دارای معنی باشد آمده است و نیز به قرآن مجید کلام الله گفته می‌شود. و در اصطلاح منظور از آن علم کلام است که متکلمان برای آن تعاریف گوناگون ارائه کرده‌اند. برخی تعریف به موضوع و بعضی به هدف و برخی دیگر هم تعریف به روشن نموده‌اند. بعضی به دوروش و عده‌ای هم به هر سه روش تعریف کرده‌اند شهید مطهری در یک تعریف جامعی می‌فرماید: «علم کلام علمی است که درباره عقاید اسلامی

۱. همان.

۲. زمینه‌های انقلاب اسلامی، نجف نیک زابی، ص ۳۸.

یعنی آنچه از نظر اسلام باید بدان معتقد بود و ایمان داشت بحث می‌کند، بدین نحو که آنها را توضیح می‌دهد و دربارهٔ آنها استدلال می‌کند و از آنها دفاع می‌نماید»^(۱).
در این تعریف هر سه روش تعریف به کار گرفته شده یعنی هم تعریف به موضوع است (عقاید اسلامی) و هم تعریف به روش (استدلالی) و هم تعریف به هدف و غایت (توضیح و تبیین عقاید اسلامی و دفاع از آنها).

۱/۶/۳/۱. موضوع علم کلام:

اگرچه علم کلام در آغاز پیدایش خود منحصر به چند موضوع بوده از قبیل جبر و اختیار، حسن و قبح و قضا و قدر و... ولی آنچه امروزه آن را به عنوان «علم کلام» یاد می‌کنیم مجموعه‌ای از مسائل است که در محور موضوعات متعدد (اعتقادات) مانند ذات و صفات و جمال حق، نبوت و امامت، معاد و برخی از موضوعات دیگر که در ارتباط با اینهاست و جنبهٔ زیربنایی و عقیدتی دارند می‌باشند^(۲).

۱/۶/۳/۲. هدف علم کلام:

یکی از اهداف علم کلام چنانکه اشاره شد پاسداری و دفاع از عقاید دینی است محقق لاهیجی در ضمن شمارش اهداف علم کلام می‌نویسد: «سومین فایده علم کلام مربوط به اصول اسلام است که عبارت می‌باشد از حفظ عقاید دینی در برابر شبهات اهل باطل»^(۳).

به این ترتیب می‌توان گفت بسیاری ابحاث در مورد نهضت عاشورا وجود دارد که از

۱. آشنایی با علوم اسلامی (کلام و عرفان). درس اول، ص ۱۵.

۲. درس‌های از علم کلام. دکتر حبیب‌الله ضریبی، ج ۱، ص ۳۵.

۳. سوارق الانعام. ملا عبد الرزاق لاهیجی، ص ۱۲.

منظری داخل در بحث‌های کلامی شده و بیان آنها در راستای بیان حقانیت امامت (که از اصول اعتقادی مذهب شیعه بوده) و دفاع از آنها در واقع دفاع از امامت می‌باشد. و بحث از عناصر مذکور در این رساله از مهمترین آنها خواهد بود زیرا که تا نهضت عاشورا با تمامی عناصر مهم دخیل در آن مورد تبیین قرار نگیرد و از حقانیت آن دفاع نشود ممکن است تمامی واقعیت‌ها در مورد امام مورد تردید قرار بگیرد.

۱/۶/۴. عنصر و مؤلفه:

«عنصر» در لغت به معنی بیخ، اصل، ریشه، ماده، جسم بسیط و عناصر اربعه و جسمی که به هیچ وجه قابل تجزیه به عنصر دیگر نباشد... آمده است و «مؤلفه» هم مؤنث مؤلف به معنی فراهم کننده و گرد آورنده آمده است^(۱). و اما در اینجا مراد از هر دو کلمه آن مسائل اساسی دخیل در نهضت عاشورا است که برخی به عنوان عوامل زمینه ساز و برخی دیگر به عنوان عامل هدف و بعضی به عنوان عامل بقاء و ماندگاری و برخی دیگر هم آن اموری که در مشروعیت و عدم مشروعیت نهضت مورد بحث قرار گرفته‌اند. می‌باشند.

۱/۶/۵. واژه‌های کلیدی دیگر:

«علم، غیب، هدف، فلسفه، عزاداری می‌باشند که هر کدام در ضمن بحث روشن خواهند شد.

۱. فرهنگ لغت معین. ماده «ع» و «م».

فصل ۲: انگیزه‌ها و اهداف نهضت عاشورا

۲/۱. بررسی اهداف در پرتو عنصر موقعیت‌شناسی

۲/۲. بررسی اهداف در پرتو پیام‌های کلامی و سیره رفتاری امام